

**Методологія теорії держави і права**

*Гіда Євген Олександрович<sup>1</sup>, Лощихін Олександр Миколайович<sup>2</sup>,  
Веселовська Наталія Олександрівна<sup>3</sup>, Стерліков Олександр Сергійович<sup>4</sup>*

Опубліковано	Секція	УДК
11.07.2023	Право	340.12

DOI: [https://doi.org/10.5281/zenodo\\_17610232](https://doi.org/10.5281/zenodo_17610232)

**Анотація.** У статті висвітлено комплексний аналіз методології теорії держави і права (ТДП) як системи принципів, підходів та методів пізнання державно-правових явищ. Обґрунтовано необхідність застосування діалектичного підходу, який поєднує філософські, загальнонаукові та спеціальні методи. Розкрито сутність системного, структурно-функціонального, порівняльно-правового, формально-юридичного та соціологічного методів, демонструючи їхню роль у забезпеченні глибини та об'єктивності наукового дослідження. Наголошено на важливості міждисциплінарності та актуальності методологічних підходів в умовах глобалізації та цифрової трансформації.

**Ключові слова:** теорія держави і права, методологія правознавства, діалектичний підхід, системний метод, порівняльно-правовий метод, формально-юридичний метод, соціологічний метод, цифрова трансформація, логіка.

**Methodology of the Theory of State and Law**

**Annotation.** The article presents a comprehensive analysis of the methodology of the Theory of State and Law (TSL) as a system of principles, approaches and methods for understanding state-legal phenomena. It substantiates the necessity of applying a dialectical approach that integrates philosophical, general scientific, and special methods. The essence of systemic, structural-functional, comparative-legal, formal-legal, and sociological methods is revealed, demonstrating their role in ensuring the depth and objectivity of scientific research. Emphasis is placed on the importance of interdisciplinarity and the relevance of methodological approaches in the context of globalisation and digital transformation.

The strength of the methodology lies in the dialectical combination of philosophical, general scientific and special legal methods, which creates a three-level hierarchy of knowledge, covering logic, axiology and practice, and this allows the theory of state and law to go beyond the simple interpretation of norms and reach a deep understanding of the patterns of development of the state and law both separately and in connection.

For the effectiveness of scientific research, it is important to use both the formal-legal method, which is mandatory for ensuring the accuracy and consistency of legal concepts, and to

<sup>1</sup> доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ

<sup>2</sup> доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Державного податкового університету, м. Ірпінь., ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4065-8850>

<sup>3</sup> кандидат юридичних наук, доцент, декан юр. факультету ВНЗ "Національна академія управління", м.Київ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5321-9693>

<sup>4</sup> магістр права, викладач кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ. ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9234-261X>

involve comparative-legal and sociological-legal analysis. Regarding Ukraine's European integration aspirations, the comparative method acquires strategic importance, without which the high-quality implementation of the *acquis communautaire*, the adaptation of institutions and the overcoming of methodological ethnocentrism are impossible. Also important is the use of the sociological method, without which it is impossible to critically assess the social effectiveness of legal reforms and identify the real gap between law "on the books" and law "in action", without which it is impossible to fight legal nihilism. Interdisciplinarity becomes a critically important condition for the formation of relevant viable legal concepts, especially in the context of globalization and active development of technologies. The use of economic analysis of law to assess effectiveness, as well as a cybernetic approach to modeling governance in a digital state, allows the TDP to effectively and adequately respond to the constant challenges of artificial intelligence and deterritorialization of law.

**Keywords:** theory of state and law, methodology of law, dialectical approach, systemic method, comparative legal method, formal legal method, sociological method, digital transformation, logic.

### Вступ

*Постановка проблеми.* Теорія держави і права (ТДП) є фундаментальною юридичною наукою, яка виконує не лише пізнавальну, а й методологічну функцію для всієї системи юридичних дисциплін. Успішність та об'єктивність, глибина та достовірність наукового дослідження безпосередньо залежать від обраної методології.

Методологія теорії держави і права - це система принципів, підходів, методів та прийомів, які забезпечують адекватне вивчення сутності, структури, функцій та закономірностей розвитку держави і права.

Еволюція методології ТДП є відображенням загальних філософських та соціально-політичних змін, демонструючи перехід від догматичних підходів до плюралістичних і міждисциплінарних, і історично першим сформувався ідеалістичний або догматичний, етап (від Античності до XVIII ст.), який ґрунтувався на ідеях Природного права (І. Кант, Дж. Локк). Методологія на цьому етапі була переважно дедуктивною та аксіологічною, адже право та державні ідеали виводилися з розуму, природи людини або трансцендентних цінностей, а не з емпіричної практики.

Проте у XIX столітті почав домінувати позитивістський, або формальний, етап, який був яскраво представлений юридичним позитивізмом (Дж. Остін, Г. Кельзен). Методологічно це був час домінування формально-юридичного методу, який вимагав суворого розмежування права і моралі, а право розглядалося як система чинних, створених державою норм, що виключало ціннісні оцінки з наукового аналізу.

Реакцією на формалізм став соціологічний, або реалістичний, етап (кінець XIX – середина XX ст.), започаткований соціологічною юриспруденцією (Р. Паунд, Л. Дюгі). І саме на цьому етапі почало відбуватися методологічне зміщення акценту на вивчення права «в дії» (*law in action*) та його соціальної ефективності. Почали активно впроваджуватися емпіричні методи, в тому числі соціологічний та статистичний аналіз, для дослідження реального функціонування правових норм.

Нарешті, інтегративний, або плюралістичний, етап (з середини XX ст. і до нашого часу) визнає, що необхідним є синтез підходів. Так, методологія інтегративної юриспруденції (Г. Харт, Р. Дворкін) об'єднує формальний аналіз із етичними, політичними та соціологічними вимірами, а домінуючими стали системний, структурно-функціональний та міждисциплінарний підходи, які відображають складність державно-правової реальності, яка постійно зростає.

При порівнянні методології ТДП із зарубіжними школами, відмітимо, що методологія сучасної ТДП у різних правових сім'ях має свої виразні особливості, які допомагають глибше відобразити історичні та культурні традиції.

У романо-германській правовій сім'ї (Континентальна Європа, зокрема Німеччина, Франція) історично домінує формально-юридичний та догматичний аналізи, тому методологія ТДП (чи Загальної теорії права - *Allgemeine Rechtslehre*) тісно пов'язана з розробкою юридичних понять (*Begriffe*) та чіткою систематизацією законодавства. Тут традиційно існує чітке розмежування між Філософією права (аксіологія та цінності) і Загальною теорією права (структура та логіка), однак, актуальні тенденції, спричинені європейською інтеграцією, вимагають посилення порівняльно-правового методу та інтеграції публічно-економічного аналізу права. Ключові напрями для наукового пошуку включають в себе роботи, присвячені *Reine Rechtslehre* (Г. Кельзен) та *Rechtsdogmatik*.

Методологія в англосаксонській правовій сім'ї (США, Великобританія) є більш емпіричною та навіть прагматичною, адже вона зазнала значного впливу соціологічного реалізму та аналітичного позитивізму (Г. Харт), також ній відсутня чітко відокремлена «загальна теорія права» як у континентальній традиції. Натомість, існують ширші дисципліни (*Jurisprudence, Legal Theory*), а акцент зміщений на функціональний аналіз і вивчення економічної ефективності правових норм, що знайшло втілення у школі «Право та Економіка» (*Law and Economics, Р. Познер*), де актуальними є емпірична юриспруденція, тобто використання статистичних даних, а також дослідження на перетині права та технологій.

Що стосується методологічних викликів для української ТДП, то вона відходить від домінування історичного матеріалізму радянської доби і на даний час проявляється в методологічному плюралізмі, хоча зберігається потреба у посиленні міждисциплінарності (особливо соціологічного та економічного аналізу) для адекватної оцінки ефективності реформ. Так, критично важливим є застосування порівняльно-правового методу в контексті євроінтеграційних процесів та гармонізації національного законодавства з *acquis communautaire*.

Станом на зараз, сучасна методологія ТДП є синтетичною, вона використовує формальну точність, яка використовується в позитивізмі, соціальну чутливість з реалізму та ціннісну глибину природно-правових підходів задля всебічного дослідження державно-правової реальності.

Мета цієї статті - проаналізувати та систематизувати основні методологічні підходи, які використовуються в ТДП, розкрити їхню специфіку та показати їхню взаємодію у формуванні цілісної картини державно-правової реальності.

*Аналіз останніх досліджень і публікацій.* Значна кількість науковців досліджують різні питання, пов'язані з теорією держави і права, проте саме питання методології теорії держави і права є мало розкритими, якщо ми говоримо про сучасні українські дослідження, а не продовження методологічної інерції, адже використання застарілих концепцій та методів дослідження перешкоджає сприйняттю українських досліджень на міжнародному рівні, а також консервує наукову думку.

Проте ще в 2017 році Дзевелюк М.В. було захищено дисертацію на тему «Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави» [1] з ґрунтовним теоретичним та методологічним наповненням. Ґрунтовний підхід авторки показав важливість та критичну необхідність нових, власних та свіжих досліджень в українській науці, яка полягатиме в двох ключових аспектах, як-от національна релевантність та європейська інтеграція.

Тривалий час українська теорія держави і права знаходилась під впливом радянської доктрини, де держава і право розглядалися через класову боротьбу, як інструмент впливу та диктатури, але не як система захисту прав людини. І сучасні українські науковці почали деідеологізувати базові поняття, вкладаючи в них суть. Сервісу для громадян, захисту прав,

механізм обмеження влади, а не як інструмент примусу. Саме через це почалася побудова нового категоріального апарату, який містить цінності демократії, правової та соціальної держави, закріплених в Конституції України [2].

Так, Н. Атаманова в статті «Проблемні питання застосування норм права» розглядає різні підходи до розуміння поняття «реалізація норм права» та «застосування норм права» і акцентує увагу на необхідності подальшого дослідження та коригування цього питання [3].

В статті «Правові механізми захисту прав людини під час війни» В. Дорошенко [4] досліджує правові механізми захисту прав людини під час війни, акцентує увагу на переліку прав, які не можуть бути обмежені під час воєнного стану, розкриває ще багато важливих питань, і ця робота розкриває відповідь чому так мало досліджень присвячено саме методології теорії держави і права. Основним фокусом досліджень українських науковців стало порушення прав людини в умовах воєнного стану та теми, близькі до цієї.

Справа в тому, що жодні інші науковці світу не можуть розкрити українські реалії краще і глибше, ніж українські вчені, адже Україна переживає унікальний історичний процес, який вміщує в себе повномасштабну війну, гібридну агресію, інтеграцію до ЄС, масштабну відбудову, і тому українські науковці зосередились на цих нагальних проблемах у своїх дослідженнях.

Однією з найгрунтовніших праць, яка розкриває питання методології держави та права на сьогодні, є «Теорія держави і права: навчальний посібник», авторами якого є Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева, Я.О. Тицька, Н.В. Атаманова, Н.Б. Арабаджи. В роботі методологічним аспектам теорії держави і права присвячена тема 2 і розкриваються такі важливі питання, як основні характеристики методології юридичної науки, загальні та загальнонаукові методи юридичної науки, міждисциплінарні методи юридичної науки та спеціально-наукові методи юридичної науки [5].

Також проводиться значна робота із досліджень теорії держави та права в сьогоденні, в тому числі робота С. Гайду «Надзвичайна правотворчість при здійсненні політичної функції держави в умовах воєнного стану» [6] тощо.

### Результати

Загальна методологія теорії держави та права має ієрархічну структуру, що відображає рівні наукового пізнання:

1) Філософський (світоглядний) рівень включає загальні принципи пізнання та світоглядні основи (діалектика, метафізика, феноменологія).

Філософський рівень є базисом методології і визначає загальне світосприйняття дослідника та його підхід до розуміння сутності державно-правових явищ, саме ці принципи виступають як найвищі аксіоми пізнання.

Діалектика вимагає розглядати державу і право не як статичні, а як динамічні явища, що перебувають у постійному русі, розвитку та внутрішніх суперечностях. Дослідження генезису правової держави передбачає аналіз суперечності між формою права, офіційно закріпленими нормами, та його змістом, тобто реальними соціальними відносинами, а також вивчення боротьби між тенденцією до централізації влади та вимогою децентралізації й самоврядування.

Метафізика в сучасному контексті часто протиставляється діалектиці, проте у юриспруденції вона може виявлятися через ідеалістичні та ціннісні підходи, які намагаються пізнати незмінну сутність права. Вона лежить в основі природно-правової доктрини, що шукає універсальні, надпозитивні принципи моральних ідеалів, та вивчає природу справедливості у конституційному праві або досліджує абсолютну цінність людської гідності як невід'ємної частини основи правової системи, що не залежить від волі законодавця.

Феноменологія фокусується на безпосередньому досвіді та усвідомленні правових явищ, тож, у ТДП це допомагає зрозуміти, як право та держава сприймаються та

переживаються суб'єктами, а не лише як вони формально закріплені., сюди ж входить аналіз правосвідомості через вивчення «правового переживання» громадянами конфлікту між внутрішніми моральними принципами та зовнішніми правовими вимогами.

Провідним філософським підходом у ТДП залишається діалектичний метод, який вимагає розгляду державно-правових явищ у їхньому русі, розвитку, взаємозв'язку та суперечностях, також діалектика дозволяє усвідомити багатогранну взаємодію держави і права з економічними, політичними та культурними факторами, адже вона розкриває суперечності між змістом і формою права, а також між ідеалом правової держави та реальною правозастосовною практикою. Метод діалектики є незамінним для розуміння історичної мінливості правових та державних форм, забезпечуючи глибоке, а не статичне розуміння державно-правової динаміки.

2) Загальнонауковий рівень охоплює методи, які використовуються у більшості наук, так як системний, структурно-функціональний, логічний аналіз, і які слугують для систематизації та об'єктивного аналізу даних. Так, системний метод розглядає державу та право як комплексні, внутрішньо взаємопов'язані системи, які складаються з ієрархічно підпорядкованих елементів, а головна увага приділяється функціональному зв'язку та цілісності. Дослідження правової системи проводиться не як аналіз простого набору норм, а саме як вивчення цілісної структури, де зміни в одній галузі, як-от в адміністративному праві, неминуче викликають кореляційні зміни в інших, таких як конституційне або кримінальне право, що необхідно для збереження внутрішньої рівноваги.

Важливо, що системний підхід розглядає державу та право не як сукупність розрізнених елементів, а як цілісні, ієрархічно організовані системи, а держава аналізується як складна політична система, в яку входять підсистеми, такі як законодавча, виконавча та судова влада, і які перебувають у постійному функціональному взаємозв'язку. Право розглядається, як нормативна система, що включає галузі, інститути та норми, які підпорядковуються єдиним конституційним принципам, тому системний метод дозволяє встановити функціональні зв'язки між частинами та визначити інтегративні якості системи, які не притаманні окремим її елементам, інакше відомі як ефект синергії.

Структурно-функціональний метод є деталізацією системного підходу і фокусується на вивченні внутрішньої будови, тобто структури, об'єкта та функціонального призначення його складових: наприклад, аналіз структури правової норми, що складається з гіпотези, диспозиції та санкції, проводиться з метою визначення, як кожен елемент сприяє реалізації загальної регулятивної функції права, також метод використовується і для дослідження структури уряду для визначення його ефективності у виконанні виконавчої функції держави.

Структурно-функціональний метод тісно пов'язаний із системним і фокусується на вивченні внутрішньої будови (структури) та ролі (функції) окремих елементів у забезпеченні життєдіяльності цілої системи., тому у вивченні держави цей метод дозволяє встановити як організаційна структура органів влади, що складається, наприклад, з міністерств та агентств, забезпечує реалізацію основних функцій держави, таких як регулятивна, охоронна та соціальна.

Логічний аналіз включає класичні індуктивні та дедуктивні прийоми, операції аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення, забезпечує раціональність та несуперечність наукових висновків, тому застосування дедукції необхідне при перевірці відповідності конкретного закону як окремого явища конституційним принципам, а індукція використовується для формулювання нового загального принципу права на основі аналізу численних однотипних судових прецедентів.

Логічні методи є необхідним інструментарієм наукового мислення, забезпечуючи раціональність і несуперечність висновків: аналіз використовується для розкладання складного явища, наприклад, правопорушення, на простіші складові, такі як об'єкт, суб'єкт,

об'єктивна та суб'єктивна сторона, а от синтез застосовується для об'єднання цих елементів і формування цілісного поняття.

Дедукція, що рухається від загального до окремого, дозволяє застосовувати загальні правові норми до конкретних життєвих випадків. на противагу, індукція, що рухається від окремого до загального, використовується для формулювання загальноправових принципів або гіпотез на основі емпіричних даних, як-от для виведення нових принципів права з аналізу судової практики.

3) Спеціально-юридичний рівень включає методи, розроблені або адаптовані спеціально для юриспруденції: формально-юридичний, порівняльно-правовий, соціологічно-правовий, які є специфічними саме для юриспруденції і тісно пов'язані з її об'єктом - нормативно-правовою дійсністю.

Формально-юридичний метод є основним методом юридичної науки і його сутність полягає у вивченні права як формально визначеної, логічно побудованої системи норм., а завдання включають тлумачення норм, їх систематизацію, визначення юридичних понять та їхніх ознак. Прикладом формально-юридичного методу є аналіз законодавчого визначення терміну «юридична особа» через його родові поняття та видові ознаки, а також застосування граматичного, логічного та системного тлумачення для з'ясування точного змісту статті закону.

Саме формально-юридичний метод є наріжним каменем юриспруденції і він необхідний для аналізу внутрішньої логіки та структури правових норм, для класифікації та систематизації правового матеріалу, для з'ясування юридичного змісту правових приписів шляхом їхнього тлумачення., він є критично важливим, адже забезпечує точність, несуперечність та професійну мову права, дозволяючи йому бути ефективним регулятором.

Порівняльно-правовий, або компаративний, метод полягає у зіставленні державно-правових інститутів, як-от виборчих систем, форм правління, інституту приватної власності, у двох і більше правових системах, наприклад, континентальній та англосаксонській, або в різних історичних періодах. Так, порівняльний аналіз ролі конституційного суду в Німеччині та США є необхідним для визначення оптимальної моделі конституційного контролю для України в процесі європейської інтеграції.

Порівняльно-правовий метод полягає також у зіставленні державно-правових явищ різних правових систем, тобто країн чи історичних епох, з метою виявлення спільних закономірностей, відмінностей та ефективних рішень. Він використовується для вивчення правових традицій, наприклад, романо-германської чи англосаксонської та їхнього впливу на національне законодавство, що є критично важливим в умовах євроінтеграції та глобалізації для гармонізації національного права з міжнародними стандартами, а його застосування дозволяє уникнути методологічного етноцентризму та збагачує національну юридичну думку.

Соціологічно-правовий метод спрямований на вивчення права «в дії» (law in action), тобто реального впливу правових норм на суспільні відносини., і активно використовує емпіричні інструменти як проведення анкетування серед громадян та підприємців, необхідне для з'ясування реального рівня довіри до судової системи, або використання статистичного аналізу потрібне для оцінки ефективності, тобто рівня зменшення правопорушень, нововведеної норми про посилення адміністративної відповідальності.

На відміну від формально-юридичного, який вивчає право «в книгах» (law in books), соціологічно-правовий метод вивчає «право в дії» (law in action) та фокусується на соціальній ефективності правових норм, використовуючи емпіричні методи, такі як анкетування, інтерв'ю, статистичний аналіз та соціологічні опитування для з'ясування реального впливу права на суспільні відносини, що допомагає виявити причини правового нігілізму та розриву між юридичною нормою та фактичною поведінкою, наприклад, у сфері боротьби з корупцією, надаючи емпіричну основу для правотворчості.

Єдність і взаємодія цих рівнів забезпечує всебічне вивчення об'єкта, уникаючи як відірваної від реальності абстракції, так і суто емпіричного опису.

Переходячи до аналізу методологічних викликів сучасності, слід визнати, що міждисциплінарність стала необхідною умовою для адекватного пізнання державно-правових явищ в умовах технологічних та глобальних трансформацій.

Сучасна епоха позначена технологічними та глобальними викликами і вимагає від теорії держави і права посилення міждисциплінарності, що вже не опціональний, а критично необхідний методологічний імператив, оскільки складність державно-правових феноменів не може бути вичерпно пояснена виключно засобами традиційної юриспруденції.

Застосування методів економічного аналізу права (Law and Economics) дозволяє оцінювати правові норми з точки зору їхньої економічної ефективності, спрямованої на максимізацію суспільного добробуту та мінімізації транзакційних витрат, що забезпечує прагматичне обґрунтування правотворчих рішень, виходячи з принципів раціонального вибору та розподілу ресурсів. Саме тому паралельне залучення політологічних методів є необхідним для глибокого розуміння держави як політичного інституту, що не обмежується лише юридичною нормою.

Також в умовах цифровізації використовуються методи інформаційного та кібернетичного підходів, завдяки яким можливо розглядати правову систему як складну інформаційно-управлінську систему, яка як обробляє інформацію, так і приймає рішення, в тому числі через алгоритми. Для вивчення проблем та питань кіберправа, формування концепції правової держави та розробки ефективних дієвих механізмів регулювання штучного інтелекту, цей погляд є надважливим і забезпечує достатній необхідний інструментарій для осмислення територіальності правових відносин та врахування динаміки управління в гібридному цифровому середовищі.

### Висновки

Підсумовуючи, варто наголосити на динамічності, багатокомпонентності методології теорії держави і права як системи, яка безупинно еволюціонує, підлаштовуючись до змін в суспільстві та відповідно до технологічної реальності сьогодення. Сила методології полягає у діалектичному поєднанні філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, що створює трирівневу ієрархію пізнання, охоплюючи логіку, аксіологію та практику, а це дозволяє теорії держави та права виходити за межі простого тлумачення норм і дійти глибокого розуміння закономірностей розвитку держави та права як окремо, так і у зв'язку.

Для ефективності наукових досліджень важливо використовувати як формально-юридичний метод, який обов'язковий для забезпечення точності та несуперечливості правових понять, так і залучати порівняльно-правовий та соціологічно-правовий аналіз. Щодо євроінтеграційних прагнень України, то стратегічного значення набуває компаративний метод, без якого неможливі якісна імплементація *acquis communautaire*, адаптація інститутів та подолання методологічного етноцентризму. Також важливим є використання соціологічного методу, без якого неможливо критично оцінити соціальну ефективність правових реформ та виявити реальний розрив між правом «у книгах» та правом «у дії», без чого неможлива боротьба з правовим нігілізмом.

Міждисциплінарність стає критично важливою умовою для формування актуальних життєздатних правових концепцій, особливо в умовах глобалізації та активного розвитку технологій. Застосування економічного аналізу права для оцінки ефективності, а також кібернетичного підходу, для моделювання управління в цифровій державі, дозволяє ТДП ефективно та адекватно реагувати на постійні виклики штучного інтелекту та детериторіалізації права.

Постійне методологічне оновлення, інтеграція знань суміжних наук, відмова від догматичної замкнутості дозволяють зберегти теорії держави та права свою фундаментальну роль в системі юридичних наук та забезпечити науково обґрунтовану основу для законотворчої діяльності, що приведе до побудови справжньої правової держави.

### Список використаних джерел:

1. Дзевелюк М. В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави. Дис. на зд. наук. ст. к.ю.н. (доктора філософії) зі спец. 12.00.01 (081 - Право). Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2017. 209 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6626e814-e1ad-45d2-9f92-521682855088/content>
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Атаманова Н. Проблемні питання застосування норм права. Теорія держави і права, 2021. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.30>
4. Дорошенко В.А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. Юридичний науковий електронний журнал. № 2/2023. 323-326 с. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/74>
5. Теорія держави і права : навчальний посібник/ Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г., Тицька Я О., Атаманова Н.В., Арабаджи Н.Б. Міжнародний гуманітарний ун-т. 2021. 193 с. URL: <http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/3344/1/2021-%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%AF%20%D0%94%D0%95%D0%A0%D0%96%D0%90%D0%92%D0%98%20%D0%86%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
6. Гайду С.В. Надзвичайна правотворчість при здійсненні політичної функції держави в умовах воєнного стану. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Том 34 (73) № 3 2023. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/01>
7. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с. URL: [https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3fmb\\_finan/Rabinovych-theory\\_philosophy\\_prava\\_posibnik\\_2021.pdf](https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3fmb_finan/Rabinovych-theory_philosophy_prava_posibnik_2021.pdf)
8. Теорія держави та права : навчальний довідник. Робочий зошит / Т 33 уклад. О. М. Шуміло, О. В. Панасюк. – Суми : Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2023. – 92 с. URL: [https://document.kdu.edu.ua/info\\_zab/081\\_1800.pdf](https://document.kdu.edu.ua/info_zab/081_1800.pdf)
9. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3293/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-13-07-20.pdf>